

ХАРТМУТ РОЗА (роген на 15 август 1965 г.) е професор по Обща и теоретична социология в Университета „Фридрих Шилер“, Йена. От 2013 г. е директор на Центъра „Макс Вебер“ в Ерфурт, изследовател и гост-професор в различни университети в САЩ и Европа. Занимава се с критическа диагностика и социология на времето, на ускорението, с развитието на късната модерност, с теориите на субекта и идентичността и др.

Книгата му *Ускоряване* (2005) го извежда на върха на дебатите в социалните науки по цял свят и се превежда на множество езици. Тя е системно изследване на индивидуалния и колективния опит за време и история и неговата радикална промяна днес. След тази забележителна книга последват две други, които разгръщат някои от идеите ѝ: *Отношения със света в епохата на ускоряване: Скици за нова социална критика* (2012) и *Ускоряване и отчуждение: Проект за критическа теория на късномодерната темпоралност* (2013). В подготовка за издаване е новата му и вече акламирана книга, засега озаглавена: *Резонанс. Социология на отношението със света*. Тя е социологическо предложение за обновяване на теориите на „добрия живот“ и за справяне с някои от най-големите кризисни тенденции в света днес.

Хартмут Роза е наследник на Франкфуртската школа и има основания да бъде смятан за обновител на критическата теория изобщо.

I

УСКОРЯВАНЕ


ХАРМУТ РОЗА

VARPIUS

Hartmut Rosa
Beschleunigung:
Die Veränderung der Zeitstrukturen in der Moderne

© Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main 2005

Хартмут Роза
Ускоряване:
Промяната на времевите структури в модерността

Светла Маринова, превод от немски, 2015
© of the translation: S. Fischer Foundation by order of TRADUKI
© Яна Левиева, дизайн на корицата и серията, 2015
© издателска къща  – критика и хуманизъм, 2015

ISBN 978 954 587 194 8

ХАРТМУТ РОЗА

УСКОРЯВАНЕ

промяната на времевите структури в модерността

превод от немски **Светла Маринова**



Изданието е спечелило конкурс на Министерството на културата.

traduki^T

Издаването на тази книга беше подкрепено от ТРАДУКИ, литературна мрежа, в която участват Федералното министерство по въпросите на Европа, интеграцията и външните работи на Република Австрия, Министерството на външните работи на Федерална република Германия, Швейцарската културна фондация „Про Хелвеция“, Федералното канцлерство на Република Австрия, КултурКонтакт Австрия, Гьоте-институт, Словенската агенция за книгата ЈАК, Министерството на културата на Република Хърватия, ресор „Култура“ в правителството на Княжество Лихтенщайн, Фондацията на Лихтенщайн за култура, Министерството на културата на Република Албания, Министерството на културата и информацията на Република Сърбия, Министерството на културата на Република Румъния и фондация „С. Фишер“.

Съдържание

Вместо предговор.....	11
I. Въведение	
1. Времевите структури на обществото.....	22
2. Две диагнози на времето на съвременността	45
3. Предварителни разсъждения относно една теория на социалното ускоряване	58
Първа част	
КАТЕГОРИАЛНА КОНСТРУКЦИЯ НА ЕДНА СИСТЕМАТИЧНА ТЕОРИЯ НА СОЦИАЛНОТО УСКОРЯВАНЕ	
II. От любовта към движението към закона за ускоряването: наблюдения върху модерността	78
1. Ускоряването и културата на модерността.....	78
2. Модернизация, ускоряване и теория за обществото	98
III. Що е социално ускоряване?	124
1. Предварителни размишления: ускоряване и увеличаване.....	124
2. Три измерения на социалното ускоряване	138
3. Пет категории на застоя	154
4. Към отношението между движение и застой в модерността	170

Втора част
НАЧИНИ НА ВЪЗДЕЙСТВИЕ
И ФОРМИ НА ПРОЯВЛЕНИЕ:
ФЕНОМЕНОЛОГИЯ НА СОЦИАЛНОТО УСКОРЯВАНЕ

- IV. Техническо ускоряване и революционизиране
на пространствено-времевия режим 178
- V. Свличащи се склонове: ускоряване
на социалната промяна
и увеличаване на неопределеността 195
- VI. Ускоряването на „темпо на живота“
и парадоксите на опита за време 217
1. Обективни параметри: увеличаване на скоростта
на действие 221
2. Субективни параметри: усещането за недостиг
на време и опитът за бясно пропускащото време 238
3. Структури на времето и самовъзприятие..... 266

Трета част
ПРИЧИНИ

- VII. Социалното ускоряване
като самозадвижващ се процес:
кръгът на ускоряването 272
- VIII. Ускоряване и растеж: външни движещи сили
на социалното ускоряване..... 287
1. Времето е пари: икономическият двигател 289
2. Обещанията на ускоряването:
културният двигател 313
3. Темпорализацията на комплексността:
социалноструктурният двигател 332
- IX. Власт, война и скорост – държавата и войската
като ключови институционални ускорители 350

Четвърта част СЛЕДСТВИЯ

X.	Ускоряване, глобализация, постмодерност	374
XI.	Ситуативна идентичност: сърфисти и играчи.....	396
	1. Динамизацията на Аза в Новото време.....	396
	2. От субстанциална идентичност <i>a priori</i> към стабилна идентичност <i>a posteriori</i> : темпорализацията на живота	400
	3. От устойчива към ситуативна идентичност: темпорализацията на времето	407
XII.	Ситуативна политика: парадоксални хоризонти на времето между десинхронизация и дезинтеграция ...	442
	1. Времето в политиката – политиката във времето	442
	2. Темпорализация на историята в епохата на модерността	449
	3. Парадоксални времеви хоризонти: детемпорализация на историята в късната модерност	455
XIII.	Ускоряване и втвърдяване: опит за ново дефиниране на модерността	485
XIV.	Заключителни думи: Бясно бързаш застой? Краят на историята	521
	Библиография	555

Вместо предговор

Ако по-рано, преди да бъде изобретена техниката, Лангмут¹ от Кайрос² е искал да съобщи нещо на приятеля си Курицайл³ от Хронос⁴, който също принадлежал към империята Утемнос⁵ (било времето, когато гръцките морфемии все още не се различавали от латинските), той трябвало да измине пътя дотам пеша, за което му били необходими шест часа, или на магаре, с което за изминаването на същата отсечка му били необходими три часа и половина. И в двата случая той изпадал в цайтнот, защото не можел да се върне преди обяд, или ако пък тръгнел следобед, дори трябвало да пренощува в Хронос, което означавало не само разправия с жена му, но и загуба на цял работен ден. Днес обаче Лангмут би посегнал с усмивка към телефона, би му съобщил новината и дори би си побърбрал с него за времето, преди уютно и спокойно да изпуши една пура, да нахрани котката, да поработи половин час, а след това да приготви заедно с жена си обяда, за което обикновено използват микровълновата печка.

Що се отнася до работата, нещата също били различни. Преди въвеждането на техниката му се налагало да работи по цял ден над книгите, които като градски писар трябвало да размножава. Ако книгата била дебела, понякога до вечерта не успявал да препише и една. Днес обаче той съвсем спокойно включ-

¹ нем. – търпение; б. пр.

² от стгр. – сложно понятие, едно от значенията на което е правилният момент за вземане на решение, но също така има смисъла на своеобразен момент на „спиране“ на обичайното време и „излизане“ извън него (в стгр. митология е обожествено); б. пр.

³ нем. – развлечение; б. пр.

⁴ стгр. – бог на космоса и вечното време, с по-късен смисъл на „обичайното, всекидневно човешко време“; б. пр.

⁵ конструкция по подобие на „u-toros“ (място, каквото не съществува), в случая – време, каквото не съществува; б. пр.

ва сутрин копирната машина, пие чаша кафе, докато уредът загрее, и копира оригинала 10, 20 пъти с оглед на търсенето на копия в Кайрос, за което са му нужни не повече от 20 минути. След което отива да поплува в морето. А следобед дори не му се налага да работи.

Най-после Лангмут имал време да седи в градината, да бърбори с жена си, да пише музика, да философства или пък да чете копираните книги, ако са интересни. Било прекрасно да се радва на живота, без постоянно да бърза и да не му достига време. Ако искал да съхрани образа на жена си, на котката или на залеза над морето, за да могат един ден правнуците да си спомнят за тях, той спокойно донасял дигиталната си камера от стаята и натискал копчето – само след няколко секунди готовата снимка излизала от принтера, върна с оригинала до най-малкия детайл, вече не било необходимо да товари с тази задача своя приятел, художника Етернус⁶, който по-рано рисувал в продължение на часове и никога нямал време, а през това време Лангмут трябвало да накара котката с всякакви ласки, понякога и с насилие, да стои на едно място. Но сега Лангмут все по-рядко изпитвал желание да съхрани образа на нещо, за да му се наслаждава в покъсен момент или за да го запази за идните поколения.

Когато вечерите навън ставали студени, ако искал вътре да му е уютно топло, не му се налагало да ходи в гората и да събира дърва, за да ги запали по-късно, и въпреки това само за кратко да може да се порадва на топлината. Просто пускал отоплителната инсталация, която била свързана с ветродвигатели в морето, и буквално за миг в стаята ставало топло сякаш е приятен летен следобед. Лангмут бил щастлив и се чувствал богат – спечелил време, почти безгранично много време, а най-странното било, че вече не го спохождало неприятното чувство на скука, както преди. Той най-после намерил свободно време, както биха казали хората преди. Излишеството на време, неметното богатство на време направило от него нов човек, а от Утемпус – ново общество.

⁶ от лат. „вечност“; б. р.

По този или сходен начин бихме могли да си представим един свят, в който мечтата за очакваните ефекти от техническия прогрес, която чак до XX в. е само мечта, е станала реалност, един свят, който се е освободил от всички принуди, свързани с недостига на време, и от трескавото бързане, еманципирал се е по отношение на времето и го е превърнал от оскъдно в налично до излишно благо.

Убеждението, че модерната технологична и икономическа ефективност ще произведе общество като това в Утемпос, е нещо, в което адвокатите на икономико-техническия напредък едва ли някога са се съмнявали и което може да се намери още при Лудвиг Ерхард⁷. „Винаги сме очаквали, че един от най-благоприятните резултати на икономическото изобилие (произведено от техническия прогрес, Х. Р.) ще бъде спокойният и хармоничен начин на живот, животът в Аркадия“, отбелязва много точно шведският икономист Линдер⁸, а в своята *Възхвала на безделието*, написана през 1932 г., английският философ Бърtrand Ръсел застъпва схващането, че именно онова общество от Аркадия-Утемпос по принцип вече е реалност; само че един неразумен (‘протестантски’) трудов етос и едно неправилно разпределение на труда са възпрепятствали пълната му реализация.⁹ А през 1964 г. американското издание *Life Magazine* предупреждава, че предстои масивен излишък на време в модерното общество, който ще доведе до нарастващи психологически проблеми: „Americans now Face a Glut of Leisure – The Task Ahead: How to Take Life Easy“ [„Днес американците са изправени пред излишък от свободно време – задачата занапред е как животът да се приема с лекота] е водещото заглавие на изданието от 21 февруари през същата година.¹⁰

В много отношения нашето съвременно общество прилича на град Кайрос в империята Утемпос и въпреки това е ради-

⁷ Сrv.: Erhard, 1997.

⁸ Linder, 1970, 1.

⁹ Russel, 1935.

¹⁰ Цит. по: Putnam, 1997, XIII.

кално различно от него. Защо обаче? „Нараснало е темпото на живота“, а с него са нараснали и стресът, трескавото бързане и недостигът на време: подобни оплаквания могат да се чуят навсякъде, *макар* – подобно на Кайрос – в почти всички сфери на социалния живот да отбелязваме невероятни печалби на време в резултат от ускоряването с помощта на техниката. *Ние нямаме време, въпреки че го имаме в излишък*. Търсенето на обяснение на този голям парадокс на модерния свят, проследяването на неговата тайнствена логика е целта на тази книга.

За да се постигне тази цел, това е водещата теза на настоящата работа, е необходимо да се разгадае *логиката на ускоряването*. Едно логично предположение в контекста на въвеждащата история е, че спечеленото от Лангмут време отново бива загубено поради това, че копирната машина, фотоапаратът и отоплителната инсталация, с помощта на които той постига толкова много време, трябва да бъдат първо произведени, съответно парите за тях трябва да бъдат първо спечелени. Ако се изходи от обстоятелството, че и в Кайрос се произвежда според принципа на разделение на труда, след ‘изобретяването’ на техниката Лангмут трябва да копира *повече* книги, отколкото преди това (което на свой ред означава, че в Утемпос се е увеличила и *потребността* от книги). По този начин, противно на обещанията на техниката, бюджетът на времето би могъл да се превърне в игра, при която сумата от печалбите и загубите е равна на нула (или дори има отрицателен баланс): обитателите на Утемпос би трябвало да изразходват също толкова или дори повече време, за да произведат или да си позволят уредите, спестяващи време, от времето, което спестяват с тяхна помощ. Това напомня на онази разказвана междуременно на много места и в различни версии история за бедния рибар и успешния предприемач.¹¹

В отдалечена селска област някъде в Южна Европа един рибар седял на равния морски бряг и ловял риба със стар, обикновен

¹¹ Най-известна е версията на Хайнрих Бьол (Böll, 1963) в *Анекдот за падането на трудовия морал* [Бьол, 2006-2009; бълг. издания в прясковски скоби са посочени в библиографията в края на книгата; б. р.].

въдичарски прът. Богат предприемач, който се наслаждавал на уединена почивка край морето, минал покрай него по време на разходката си, погледал го известно време, поклатил глава и го заговорил. Попитал го защо лови риба на това място. На морските скали навътре в морето той със сигурност би могъл да удвои улова си. Рибарят го погледнал с учудване. „Защо?“, попитал той с недоумение. Ами защото би могъл да продаде рибата, която му е в повече, на пазара в най-близкия град и със спечелените пари да си купи нова стъклопластова въдица и високоефективна специална стръв. По този начин би могъл безпроблемно да удвои още веднъж количеството риба, което лови на ден. „Е, и?“ попитал рибарят отново с недоумение. Тогава, отговорил губецият търпение предприемач, би могъл да си купи лодка, да влезе навътре в морето и да хване десет пъти повече риба, в резултат на което скоро би станал достатъчно богат, за да си позволи модерен траулер за открито море! Предприемачът сияел, въодушевен от своята визия. „Добре – казал рибарят – и после какво?“ После, въодушевил се предприемачът, ще придобие риболовния бизнес по цялото крайбрежие и ще може да си позволи да назначи цяла риболовна флота, която ще работи за него. „Аха – отговорил рибарят – а аз какво ще правя, докато те работят за мен?“ Тогава щял да може да седи по цял ден на равния морски бряг, да се наслаждава на слънцето и да лови риба. „Да – казал рибарят – но аз и сега правя същото.“

Тази история, разбира се, е доста наивна. Тя внушава, че малко вероятната крайна точка на историята на това струващо много усилия развитие, което предприемачът представя на рибаря в най-прекрасна светлина, е идентично с изходната ситуация; че дори и да има успех, в крайна сметка рибарят не печели нищо. Предприемачът е явна жертва на онзи ‘протестантски трудов етос’, от който се оплаква Ръсел: за него работата е самоцел, в най-добрия случай пътят от изходното положение до крайния резултат е с нулева печалба. В действителност историята, разбира се, не е кръгообразна: изходната и крайната точка са само привидно идентични, на практика – напълно различни.

Рибарят *трябва* да лови риба, защото по този начин си осигурява прехраната и защото няма никакви алтернативи; за разлика от него, богатият предприемач *може* да лови риба, но може да прави и хиляди други неща. В този смисъл *разширяването на хоризонта от възможности* е съществен елемент на ‘ефекта, който обещава ускоряването’. По този начин обаче неявно се променя природата на риболова на брега. Предприемачът е наясно, че по същото време би могъл да прави и много други неща, което би пропуснал заради риболова: разходката с лодка, откриването на игрище за голф, екскурзията до поредната забележителност... Ако предприемачът е неспокоен, докато лови риба през свободното си време, тази ситуация ни изглежда много позната, което не я прави по-малко глупава: това е страхът, че пропуска нещо, което му пречи „да бъде в света“ по същия начин, по който е (идеализираният) рибар.

Но страхът му да не пропусне нещо произтича не само от хедонизма, а има и сериозни предприемачески основания.

Докато той лови риба на брега, конкуренцията развива нови, по-добри кораби, придобива разширени риболовни права, оспорва монопола върху крайбрежието, който той си е извоювал, и по този начин е в състояние постоянно да подкопава спокойствието му на риболовния бряг. Едновременно с това се променят тарифите на здравната застраховка, на телефонната компания и на електроснабдяването на неговото предприятие, както и на частното му домакинство, а инвестиционните условия, при които управлява богатството си, са също така нестабилни. Може би трябва да се погрижи за всичко това, вместо, забравил за времето, да лови риба на брега – иначе утре може би вече няма да може да лови риба. Той се нуждае спешно и от нови дрехи, защото това, което носи, е излязло от мода преди две години, а тъмните му очила не отговарят на най-новите норми за защита против слънцето, те са нездравословни. Неговите приятели постоянно се местят, може би ще е по-добре да си отиде вкъщи и да ги потърси по телефона, преди да е изгубил напълно следите им. Сега, когато е в отпуск, би имал най-после време за

това. А жена му в последно време се прибира все по-късно и по-късно – вероятно има намерение да го напусне. Не, той не бива да седи на брега и да лови риба, докато светът около него се променя толкова бързо (по дяволите, компютърът му междувременно е толкова остарял, че изобицо не може да зареди новия софтуер, с чиято помощ иска да управлява адресите си. Станало е толкова трудно постоянно да се записват на ръка всички промени на адресите, телефонните номера, номерата на мобилните, факсовете и имейл-адресите. От корекции тефтерът с адресите вече не може да се разчита и е напълно разпокъсан).

Докато обаче предприемачът седи на брега и безгрижно си лови риба, има чувството, че се намира на един или по-точно на много свличащи се надолу склонове или на слизащи надолу ескалатори и по-добре да избяга, за да запази позицията си, за да бъде *в течение на събитията*. Следователно това, което го кара да увеличи темпото на своя живот, са не само ‘ефектите, които обещава ускоряването’, а и голямата динамика на неговата техническа, социална и културна среда, която става все по-сложна и непредвидима и го принуждава постоянно да увеличава темпото на живота си. Това показва, че и вторият отговор на притчата за рибаря е наивен: богатият предприемач не *може* просто да лови риба така, както *трябва* да го прави бедният рибар: той наистина може да си вземе съзнателно „отпуск“ и „да си позволи“ няколко дни, и по-рядко седмици, стоене на брега (без мобилен и имейл, без телевизия), но плаща цена за престоя си в този „оазис на забавянето“, в който онова, което рибарят върши поради бедност, му изглежда нечуван лукс: светът ще се е променил, когато той се върне и тогава ще трябва или да навакства, или да се примири с изоставането. Това съзнание ясно показва, че между началната и крайната точка на историята се е променил не само социалният свят, а и личността на предприемача, който лови риба. В края на историята той е по друг начин „във времето“, отколкото в началото. Има различна представа за отношението между бъдеще, настояще и минало: бъдещето на предприемача е радикално различно от неговото минало, докато рибарят (подобно на Лангмут в първата история), въз

основа на опита си от миналото, знае какво да очаква в бъдеще. За него хоризонтът на очакванията и пространството на опита до голяма степен се припокриват, за предприемача те са максимално различни. Той има съвсем друг усет за динамиката на времето и друга представа за стойността на времето.

Ако при нашия герой става дума за предприемач от класически тип (в полза на което говори предприемаческата му пресметливост), то той в най-висока степен би бил в състояние на времеви стрес. Ще се опитва да запази контрола върху своя живот и своя бизнес (и релевантните за него социални промени) и да планира старателно бъдещото развитие. И колкото по-динамична става неговата среда, колкото по-сложно и непредвидено се конституират веригите от събития и хоризонтите на възможното, толкова по-неосъществимо става това намерение. В резултат от това нашият предприемач ще се промени вероятно още веднъж: той ще се откаже от претенцията си да контролира и направлява събитията и ще се превърне в „играч“, който се оставя да бъде воден от събитията. *Ако вдругиден конкуренцията е обезценила моите кораби, ще отворя казино или ще напиша книга, ще замина за Индия, за да си потърся гуру, или ще започна да следвам. Кой знае? Не е необходимо днес да вземам решение, всичко зависи от това, как ще се чувствам вдругиден и какви шансове ще ми се предложат. Светът е пълен с неочаквани шансове и възможности.*

По това той отново заприличва на рибаря, който също не се опитва да промени бъдещето планирано и дългосрочно. Може би дори си връща един момент от свободното време. Но заобикалящата среда на „играча“ си остава много динамична – хоризонтът на очакванията и хоризонтът на опита остават разделени. Затова (късномодерният) играч е по различен начин *във времето и в света* – както в сравнение с (предмодерния) рибар, така и с (класически модерния) предприемач.

В настоящето изследване искам да покажа, че нашето *биване-в-света* зависи във висока степен от времевите структури на обществото, в което живеем. Въпросът как искаме да живеем е равнозначен на въпроса *как искаме да прекараме времето си,*

но качествата на „нашето“ време, неговите хоризонти и структури, неговото темпо и неговият ритъм не са ни подвластни, или ако са ни подвластни – то е само в незначителна степен. Време-вите структури имат колективна природа, обществен характер; за действащите индивиди те имат статуса на устойчиви факти; както ще видим, темпоралните структури на модерността са белязани преди всичко от знака на *ускоряването*. Ускоряването на процесите и събитията е основен принцип на модерното общество. Както показват двете истории, които разказахме, причините и ефектите на този принцип са изключително разнообразни и сложни и на моменти парадоксални. На практика протагонистите се виждат изправени не пред един вид, а пред три вида ускоряване: на първо място, те имат работа с *техническото ускоряване*, което, както показва историята от Кайрос, абстрактнологически разгледано, би трябвало да влияе *забавящо* върху темпото на живота. На практика обаче *ускоряването на темпото на живота* представлява втора, парадоксална от гледна точка на техническото ускоряване форма на социално ускоряване, което, както показват разсъжденията върху дилемата на предприемача, е свързано вероятно с една трета, аналитично автономна проява на социалното ускоряване: с *ускоряването на дяловете на социалната и културната промяна*. Сложното взаимодействие на тези форми на ускоряване, това е тезата на изложението ми, е причината за това на мястото на бленуваното времево благополучие от Утемпос в социалната реалност на западните общества да се установи състояние на нарастващ и изострящ се дефицит на време; една *темпорална криза*, която поставя под въпрос обичайните форми и възможности както на индивидуалната, така и на политическата възможност за намеса и води до разпространеното схващане за *кризисно време*, в което се шири парадоксалното усещане, че зад непрестанната динамична трансформация на социалните, материални и културни структури в „обществото на ускоряването“ на практика се крие дълбока структурна и културна стагнация, фундаментално спиране на историята, при което вече не се променя *нищо съществено*, независимо от това колко бързо се променят нещата на повърхността. Нови, съобразени

с променените структури на времето образци на идентичност и социално-политически подредби са напълно мислими в тези условия, те изискват обаче – това е главната теза на изследването ми – отказ от най-дълбоките етически и политически убеждения на модерността, отказ от (провалилия се впоследствие) ‘проект на модерността’.

Изготвянето на хабилитационен текст и след това на ръкопис за книга също е в различни смисли битка с времето и срещу часовника. Това, че успях да я завърша по приемлив начин, както се надявам, дължа на много мои приятели, дискуссионни партньори и съмишленици, които през годините ме подкрепяха по най-различни начини и значително допринесоха за силните страни на тази книга; за слабостите, които въпреки всичко останаха, съм отговорен, разбира се, само аз. На първо място, бих искал да спомена Ханс-Йоахим Гигел, Клаус Дике и Аксел Хонет, които като рецензенти, но в много по-голяма степен като дискуссионни партньори и критици от три различни дисциплинарни перспективи допринесоха значително за разгръщането на моята аргументация и по време на работата ми постоянно ме окуражаваха и ме предпазваха от заблуди. Това важи и за Херфрид Мюнклер, който, особено в ранната фаза на изграждане на моя проект ми оказва безценна подкрепа и ми предостави важен дискуссионен форум в изследователския си колоквиум. Ето защо той заслужава моите специални благодарности.

Ценни указания и творчески импулси получих от толкова много колеги и колежки, че не бих могъл да ги изредя тук. Особено съм задължен обаче на *Graduate Faculty* към *New School University* в Ню Йорк, където благодарение на една изследователска стипендия на името на Феодор Линен, предоставена ми великодушно от Фондация „Александър фон Хумболт“, можех необезпокояван да работя от септември 2001 до август 2002 г. (като изключим световните политически събития). Дълга особени благодарности на Андрю Арато, Ричард Бърнстийн и Нанси Фейзър. Въз основа на тематичната близост на заниманията

ни Уилям Шоейерман беше за мен изключително важен дискуссионен партньор и добър приятел. Същото важи и за Манфред Гархамер. От Ханс-Георг Бросе, Барбара Адам и Мартин Коли получих важна професионална помощ. Бих искал да благодаря освен това и на колегите ми от Йена Михаел Беец, Михаел Бер, Робин Целикатес, Клаус-М. Кодале, Йорн Ламла, Луц Нийтхамер, Майк Сандбот, Райнер Третоу и най-вече на Ралф Шрадер и Андреа Кортман. Андре Кайзер беше за мен изключително важен съветник при всички професионални решения. Освен на Фондация „Хумболт“, искам да благодаря и на Фондация „Кьорбер“ за това, че подкрепиха работата ми, а също така и за прекрасното сътрудничество.

Щефан Аман, Йорн Арнеке, Елизабет Херман, Джеймс Инграм, Кристиан Краус, Карола Лаш, Паулус Лийнинг, Щефан Цицерман и Фридер Вайс ме вдъхновиха за някои основни идеи в приятелски разговори. До някои прозрения стигнах по време на безкрайните недели с момчетата от тенис-клуб „Графенхаузен“ на тенискортовете на противниците и в интензивната дискусия с ангажираните участници в Германските ученически академии в Брауншвайг между 1998 и 2003 г. Хайко Щайнингер има големи заслуги за осигуряването на литературата, за което той неуморно се грижеше в ролята си на тютор. Госпожа Урсула Май коригира целия ръкопис с впечатляваща прецизност и критичност – същото важи и за Бернд Щиглер от издателство „Зуркамп“; и на двамата дължа огромна благодарност.

Книгата посвещавам на брат ми Армин и сестра ми Кристине.